

«СХІДНИЙ ПОХІД» ІТАЛІЙСЬКОЇ АРМІЇ І ПРОБЛЕМА ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Аналізується стан історичного вивчення теми становища італійських військовополонених у радянських таборах в період Другої світової війни і повоєнні роки. Автором запропоновано огляд праць радянських і зарубіжних дослідників окресленої проблематики, визначено перспективи подальших наукових пошуків. Підкреслюється, що перебування італійських бранців у таборах на території Української РСР залишається практично недослідженою сторінкою історії радянського військового полону.

Ключові слова: італійський експедиційний корпус, «східний похід», військовополонені, табори, історіографія.

З історії італійського експедиційного корпусу у війні проти СРСР існує чимала література. Відносно дослідженими та оціненими в історіографічному контексті є питання участі італійських військ у бойових діях на радянсько-німецькому фронті. Істориками досить детально розглянуто перебіг військових операцій, у яких брали участь італійські війська, їх результати і наслідки. Картини повного розгрому 11-ти дивізій 8-ї італійської армії, особисті життєві трагедії бійців і командирів, котрі не бажали воювати заради авантюристичних, хворобливих амбіцій свого фашистського вождя – типові сюжети праць радянських і сучасних російських істориків, присвячених «східному походу» італійської армії. Намагання пояснити причини поразки своїх дивізій стратегічними прорахунками німецького командування, зневажливим ставленням генералітету,

Потильчак Олександр Валентинович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних наук, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ.

© Потильчак О.В., 2014

офіцерів і бійців Вермахту до своїх союзників, примхами «російського клімату» і несприятливими погодними умовами – базові тези італійської історіографії проблеми. Сталося так, що за аргументами обох сторін «історіографічного фронту» довгі десятиліття губилася, а сказати точніше, свідомо замовчувалася, інша породжена політичними амбіціями Б. Муссоліні та конкретною військово-стратегічною і тактичною ситуацією на радянсько-німецькому фронті проблема – трагічна доля десятків тисяч італійських бранців, які в роки Другої світової війни і повоєнний період опинилися в радянських, а згодом і в нацистських таборах для військовополонених.

У радянській історичній науці проблема італійських військовополонених як предмет конкретного наукового дослідження не існувала та й не могла існувати в принципі. Закритість архівів, тотальний партійно-ідеологічний контроль і жорстка цензура, патологічна боязнь істориків порушити негласне табу на висвітлення так званих «незручних тем» робили перспективи її вивчення примарними. Праці радянського періоду у кращому разі містять спорадичні згадки про кількість полонених італійців у військових операціях Червоної Армії в міжріччі Волги і Дону в 1942-1943 рр.

Чи не єдиним аспектом, частково пов'язаним із проблемою «російського полону», який знайшов хоча б поверхове висвітлення в окремих працях, стала тема «фронтового антифашизму» в італійській армії. Зразком такого підходу може слугувати одна з книг авторитетного радянського історика-міжнародника Г.С. Філатова. У праці «Крах італійського фашизму» дослідник залучив окремі документи з матеріалами допитів військовополонених-італійців, що зберігалися в фондах тодішнього Архіву Міністерства оборони СРСР. Радянська цензура від науки дозволила вченому таку небачену вільність з єдиною метою – він мусив показати в своїй праці динаміку зростання антифашистських настроїв серед італійських солдатів і офіцерів на радянсько-німецькому фронті у 1941-1943 рр.[11].

Лише з початком Перебудови, в другій половині 80-х років ХХ ст., ситуація поступово змінюється. 1990 року виходить друком монографія В.Г. Сафронова «Італійські війська на радянсько-німецькому фронті. 1941-1943 рр.» [9]. Як пише автор у передмові, створюючи цю книгу він «[...] намагався якоюсь мірою заповнити нерозкриті або ж далеко не повністю розкриті в радянській історіографії сторінки історії військової співучасті в агресії проти СРСР італійських збройних сил [...]» [9, с.3]. До честі історика – він дотримав свого слова. У заключній частині праці дослідник вперше в радянській історіографії порушив питання долі десятків тисяч італійців, безвісно зниклих на Східному фронті. В цьому контексті В.Г. Сафронов торкається і проблеми полонених. На основі даних доступних йому документів з архівів Інституту воєнної історії, Центрального архіву Міністерства оборони та Головархіву СРСР дослідник спробував з'ясувати чисельність італійських бранців у радянських таборих, підрахувати кількість загиблих на шляху до таборів і в полоні. Усвідомлюючи жахливу статистику смертності серед військовополонених цього національного контингенту, автор вказує, що причиною цього стали не навмисні дії радянської сторони, а обставини об'єктивного порядку. Дослідження В.Г. Сафронова, написане на високому науковому рівні, не втрачає своєї актуальності і сьогодні. Свідченням цьому є здійснене у 2012 р. перевидання видавництвом «Віче». Щоправда, в дусі часу книга вийшла під дещо корегованою видавцями назвою – «Італійські війська на Східному фронті. 1941-1943 рр.» [10].

На жаль, протягом останніх двох десятиліть ситуація з вивченням проблеми історії італійських військово-полонених Другої світової війни в СРСР в історіографії пострадянських країн змінилася мало. Ряд праць сучасних російських авторів містять фрагментарні фактичні дані про кількість полонених на радянсько-німецькому фронті італійців зі складу експедиційного корпусу та експедиційної армії (АРМІР). Офіційна статистика Генерального штабу італійської армії про її втрати вбитими, безвісно зниклими та полоненими

на Східному фронті наведена в дослідженні Г.С. Філатова [12]. У науково-популярній книзі І.Б. Мощанського «Німецько-італійські бойові операції. 1941-1943» не лише згадується загальна статистика взятих у полон під Сталінградом військовиків італійських дивізій, але й наводяться свідчення цих військовополонених щодо становища в їхніх військових частинах, думки і настрої бранців з приводу характеру війни, перспектив і доцільності участі в ній для Італії [8].

Свій варіант розповіді про долю військовополонених італійців у радянських таборах зустрічаємо в книзі О.Б. Широкограда «Італія. Ворог по неволі». Розміщений в розділі 35 цього компілятивного видання текст під загальною назвою «Доля італійських полонених» виглядає популяризованою мішаниною кількох мемуарних джерел, публіцистичних і науково-популярних статей відомих російських авторів, а відтак навряд чи вносить щось нове у висвітлення та розкриття проблеми по суті [7]. Щиро кажучи, автор і не претендує на лаври науковця-піонера, його книга – типовий комерційний проект, розрахований на масового споживача.

На сьогодні чи не єдиним у пострадянській російській історіографії дослідженням, спеціально присвяченим висвітленню трагедії італійських військовополонених на Східному фронті, залишається невеличка за обсягом стаття відомого російського військового юриста та історика В.П. Галицького. Автор, який має чималий досвід аналізу проблеми радянського військового полону в контексті окремих національних груп бранців [2-4], цього разу спробував прояснити долю італійських військовополонених у сталінських таборах. Передумовою високого рівня смертності серед італійських бранців (близько 50 % табірної контингенту) узимку 1942-1943 рр. дослідник називає нерозпорядливість радянського уряду, військового командування Червоної Армії та керівництва НКВС СРСР. З цього приводу автор пише: «[...]Абсурдно було залишати таку величезну кількість полонених у районі Сталінграда та Воронежа, де не було умов для їх нормального утримання. Разом із тим, у Московській, Горьківській та інших, розташованих близько, областях вже функціонували цілком

нормально обладнані тилові табори для військовополонених[...]»[5]. Безпосередніми ж причинами ганебно високої смертності серед військовослужбовців 8-ї італійської армії на початку радянського полону В.П. Галицький, цілком обґрунтовано й слушно, вважає погану організацію прийому, етапування та утримання бранців у наспіх створених і невідповідних для розміщення контингентів таборах. На підтвердження власних висновків дослідник наводить унікальні, раніше невідомі історикам документи з фондів Російського державного військово-історичного архіву. Важливим внеском автора в розробку проблеми історії італійських військовополонених у Радянському Союзі є проведене ним документально-статистичне дослідження чисельності цього контингенту в таборах, аналіз антифашистської роботи серед італійців, окремих особливостей трудового використання останніх [5, с.115-127]. Наразі дослідження В.П. Галицького репрезентує найновітніші напрацювання російської історичної науки в контексті нашої проблеми.

Певне висвітлення проблема трагічної долі полонених солдатів і офіцерів експедиційного корпусу та 8-ї армії в радянських таборах отримала в зарубіжній історіографії. Передусім слід вказати на праці італійських істориків, присвячені висвітленню теми участі Італії у бойових діях на радянсько-німецькому фронті. Переважна більшість авторів у своїх текстах не просто уникали детального викладу непопулярної проблеми полону, але й воліли не допускати навіть побіжних згадок про цей бік трагічного фіналу «східного походу Муссоліні» для десятків тисяч співвітчизників. В колі порушеної проблеми нашої уваги вартують кілька праць італійських дослідників 60–70-х років ХХ ст. У 1965 р. в Мілані побачила світ книга молодого історика-африканіста Франческо Валорі під лаконічною назвою «Італійці в Росії». Основу цієї праці склали попередні фундаментальні напрацювання його батька – провідного італійського військового історика 20–50-х років ХХ ст. Альдо Валорі [15]. Новелою тодішньої італійської історіографії «східного походу» виявилася 24 глава праці Ф. Валорі – «Одіссея військовополонених». Становище

співвітчизників у радянських таборах автор називає «тяжким» і «жахливим». Із зрозумілих причин основу джерельної бази цієї частини дослідження італійського історика склали мемуарні видання колишніх військово-полонених, автори яких переважно вкрай негативно змальовували буденність радянського полону [16]. У тому ж таки Мілані протягом 1971-1972 рр. один за одним із друку виходять чотири томи «Ілюстрованої історії кампанії в Росії». Автор праці – кадровий офіцер-танкіст, генерал Антоніо Рікецца. Останній том цього видання повністю присвячений італійським військовополоненим у радянських таборах [14].

Побіжно про долю італійських бранців, які потрапили до радянського полону в битві під Сталінградом, згадує в своїй книзі, що стала справжнім бестселером у США, британський історик і письменник Ентоні Бівер. Джерельну базу його праці склали мемуарні видання, спогади учасників великої битви на Волзі, солдатські щоденники, листи, окремі архівні документи і матеріали. Описуючи жахливі умови утримання бранців у таборі № 108 (залізнична станція Бекетовка Сталінградської області), автор підкреслював неоднакове ставлення табірної адміністрації до військово-полонених. Скажімо італійців, разом з хорватами та румунами, історик зарахував до числа «привілейованих», весь особливий статус яких полягав у тому, що вони «могли працювати на кухні». Страшну логіку цієї тези британського дослідника зрозуміти неважко: останній факт в умовах надзвичайно високої смертності від холоду, голоду, ран і хвороб взимку 1942-1943 рр. давав хоч і мінімальний, але все ж шанс вижити [1, с.188-189].

На початку нинішнього століття тема історії італійських військовополонених в СРСР отримує в себе на батьківщині нове дихання. Свідченням цього є поява принципово нових, комплексних досліджень проблеми, написаних на основі ретельного вивчення і компаративного аналізу раніше недоступних історикам документальних комплексів російських архівів. Так, підсумком п'ятирічної дослідницької праці професорки сучасної історії Університету імені Габріеле Д'Аннунціо (м. Кьєті) Марії Терези Джусті стала поява її

монографічного дослідження, повністю присвяченого трагічній долі полонених співвітчизників у сталінських таборах. Книга під промовистою назвою «Італійські військово-полонені в СРСР» вийшла друком у Болоньї 2003 р. [13]. Сім років потому допрацьований і доповнений варіант видання в перекладі російською мовою побачив світ в одному з Санкт-Петербурзьких видавництв [6]. Серйозне й глибоко наукове дослідження авторки базується на аналізі широкої джерельної бази, основу якої, окрім опублікованих документів і матеріалів з фондів архівів Італії, склали розсекречені документи російських державних архівів, розлога мемуарна література, матеріали зустрічей та інтерв'ю з ветеранами Російської кампанії. Комплексний аналіз цих матеріалів дозволив М.Т. Джусті стверджувати, що десятки тисяч італійських вояків безвісно зниклі на території СРСР в роки Другої світової війни, насправді не стали бранцями сталінських таборів, а загинули чи то по дорозі до таборів військовополонених, чим то в перші ж тижні і місяці перебування в них. Дослідниця оцінює рівень смертності серед італійських військовополонених у радянському полоні в 56,5 % від загальної чисельності контингенту та визначає його учетверо вищим середнього показника смертності німецьких бранців. На думку історика, така жахлива ситуація склалася в таборах не через злий умисел радянської сторони, а через об'єктивні, надзвичайно тяжкі обставини. Коментуючи такі висновки М.Т. Джусті, автор передмови до російського видання її книги професор Вільного міжнародного університету соціальних наук «Luiss Guido Carli» В. Заславський писав: «[...] Вся група італійців потрапила в табори в найтяжчий момент війни, коли табори лише починали організовуватись і коли харчів і медикаментів не вистачало для Радянської армії і населення. В цих умовах постачання таборів військовополонених не могло бути першочерговим завданням. Починаючи з літа 1943 р. ситуація в таборах покращилася, однак значна кількість полонених вже стали жертвами епідемій і поганого харчування [...]» [6, с.7]. На думку авторки, вагомим чинником, що перешкоджав своєчасній і швидкій репатріації італійських військовополонених на батьківщину одразу ж

по завершенні Другої світової війни, була позиція тамтешніх комуністів, котрі намагалися поставити під контроль і використати з власною політичною метою процес повернення співвітчизників до своїх родин. Книга М.Т. Джусті й сьогодні залишається найповнішим і найбільш інформативним дослідженням про долю італійських військовополонених в СРСР у роки Другої світової війни та повоєнний період.

На такому історіографічному тлі практично недослідженою сторінкою історії радянського полону італійців залишається їх перебування в таборах для військовополонених на території України. Остання обставина в якійсь мірі і визначає наукову актуальність цього напряму досліджень історії радянського військового полону в Україні. Переконані, що на запитання про те, з якою метою радянське керівництво та НКВС розміщували італійських військовополонених у місцевих таборах, як відбувалося їх трудове використання та ідеологічна обробка, яким чином радянські спецслужби провадили серед цього національного контингенту таборів оперативно-слідчу та агентурну роботу та якими були настрої серед італійських бранців за колючим дротом, відповідати вже наступним дослідникам.

1. *Бивор Э.* Сталинград / Энтони Бивор. – Смоленск: Русич, 1999.
2. *Галицкий В.П.* Японские военнопленные в СССР: правда и домыслы / В.П. Галицкий // Военно-исторический журнал. – 1991. – № 4. – С. 66-78.
3. *Галицкий В.П.* Венгерские военнопленные в СССР / В.П. Галицкий // Военно-исторический журнал. – 1991. – № 10. – С. 44-54.
4. *Галицкий В.П.* Там, в Бекетовке, под Сталинградом / В.П. Галицкий // Военно-исторический журнал. – 1993. – № 2. – С. 18-22.
5. *Галицкий В.* Трагедия итальянских военнопленных на Восточном фронте / В.П. Галицкий // Обозреватель-Observer. – 2008. – С. 117.
6. *Джусті М.Т.* Итальянские военнопленные в СССР, 1941-1954 / Мария Тереза Джусті; под ред. М. Талалая; пер. М. Талалая. – Спб.: Алетейя, 2010. – 272 с.
7. Италия. Враг поневоле / Автор-сост. А.Б. Широкоград. – М.: Вече, 2010. – 352 с.
8. *Моцанский И.Б.* Германо-итальянские боевые операции. 1941-1943 / И.Б. Моцанский. – М.: Вече, 2011. – 288 с.: ил.
9. *Сафронов В.Г.* Итальянские войска на советско-германском фронте. 1941-1943 / В.Г. Сафронов; Отв. ред. Г. А. Куманев; АН СССР, Отд.-ние истории. – М.: Наука 1990. – 238 [2] с.

10. Сафронов В.Г. Итальянские войска на Восточном фронте, 1941-1943 / В.Г. Сафронов. – М.: Вече, 2012. – 384 с.: ил. – (Враги и союзники).

11. Филатов Г.С. Крах итальянского фашизма / Г.С. Филатов. – М.: Наука, 1973. – 492 с.

12. Филатов Г.С. Восточный поход Муссолини / Г.С. Филатов // Крестовый поход на Россию: Сб. статей / Ред.-сост. М. Чернов. – М.: Яуза, 2005. – С. 11-108.

13. Guisti M.T. I prigionieri italiani in Russia / M.T. Guisti. – Bologna: il Mulino, 2003.

14. Ricchezza A. Storia illustrata di tutta la campagna di Russia / A. Ricchezza. – Milano, 1972. – Vol. 4.

15. Valori A. La campagna di Russia: CSIR-ARMIR, 1941-1943 / A. Valori. Vol. 1-2. – Roma: Grafica Nazionale Editrice, 1950-1951.

16. Valori F. Gli Italiani in Russia / F. Valori. – Milano, 1965.

Надійшла до редколегії 14.01.2014 р.

Рецензент: П.П. Ткачук, доктор історичних наук, професор, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів

Потильчак А.В.

«ВОСТОЧНЫЙ ПОХОД» ИТАЛЬЯНСКОЙ АРМИИ И ПРОБЛЕМА ВОЕННОПЛЕННЫХ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ

Анализируется состояние изучения темы положения итальянских военнопленных в советских лагерях в период Второй мировой войны и в послевоенные годы. Автором предложен обзор работ советских и зарубежных исследователей этой проблематики, определены перспективы дальнейших научных поисков. Подчеркивается, что пребывание итальянских пленников в лагерях на территории Украинской ССР остается практически не исследованной страницей истории советского военного плена.

Ключевые слова: итальянский экспедиционный корпус, «восточный поход», военнопленные, лагеря, историография.

Potylchak O.

«The EASTERNE CAMPAIGN» of the ITALIAN ARMY and PRISONERS of WAR PROBLEM: HISTORIOGRAPHICAL CONTEXT

The level of the historical study of the conditions of the Italian war prisoners in Soviet camps during World War II and the postwar years is analyzed. The author gave an overview of Soviet and foreign researchers' works outlined the problems, identified prospects for further scientific research. It is emphasized that staying of Italian prisoners in the camps in the Ukrainian SSR remained largely unexplored page in the history of Soviet military captivity.

Key words: the Italian expeditionary corps, «eastern march», prisoners of war, camps, historiography.